

Власні назви персонажів у художніх творах О. Забужко

Роботу виконано на кафедрі історії та культури української мови ВНУ ім. Лесі Українки

У статті проаналізовано літературно-художні антропоніми. Вони засвідчують велику цілеспрямовану роботу письменниці з номінаціями персонажів: обране ім'я узгоджується з контекстуальним вживанням і сюжетно-тематичною лінією; створені варіанти та апелятивні заміники найменувань допомагають автору здійснити творчий задум.

Ключові слова: антропоніміка, ономастика, оніми, онімна система, онімний стиль.

Скорук І. Д. Собственные имена персонажей в художественных произведениях О. Забужко. В статье проанализированы литературно-художественные антропонимы. Они свидетельствуют о целенаправленной работе писательницы: имена персонажей согласуются с контекстуальным употреблением и сюжетно-тематической линией; созданные варианты имен и их нарицательные названия-заменители помогают передать ее творческий замысел.

Ключевые слова: антропонимика, ономастика, онимы, онимная система, онимный стиль.

Skoruk I. D. Proper Names of the Characters in the Works of O. Zabuzhko. The article deals with the literary anthroponyms. They testify about great purposeful work of the writer with the nominations of the personages: the chosen name conforms to the contextual usage and the plot, there are created variants and substitutions of the name which help the author to render his creative conception.

Key words: anthroponyms, onomastiks, onyms, onymic system, onymic style.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення мови художнього твору належить до важливих філологічних досліджень. Спостереження над функціонуванням лексичних одиниць в художніх творах дає змогу виявити гаму виразних засобів, що цілеспрямовано вживаються майстрами слова при створенні уявного світу з метою впливу на читача. У словесній палітрі художнього тексту особливе місце посідають власні назви, які допомагають автору втілити його ідейний задум, передати особливості його авторського таланту. А тому різнобічне вивчення усіх типів онімів, зокрема власних найменувань персонажів твору, та з'ясування їх ролі у творах різних родів та жанрів належить до актуальних проблем сучасної літературної ономастики.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Гідне місце в науці посідають ономастичні дослідження в літературі, які здійснюють українські вчені. Започатковане на початку 50-х рр. ХХ ст. В. М. Михайловим дослідження знайшло продовження у працях багатьох дослідників. Протягом останніх тридцяти років здобули наукове визнання праці Л. О. Белея, Є. С. Отіна, В. М. Калінкіна, Ю. О. Карпенка, Т. Б. Гриценко, Л. П. Кричун, Г. П. Лукаш, Т. М. Наумової та інших дослідників української літературної ономастики.

У структурі прозового художнього тексту власним назвам належить одне з провідних місць: вони окреслюють межі твору щодо відображуваного локусу та часу, з їх допомогою чітко визначається буття тих постатей, які становлять головний об'єкт зображення. Невід'ємним компонентом змістової, стилістичної та структурної організації тексту є передовсім антропоніми, які виконують важливу функцію ідентифікації об'єктів навколишнього світу. Цій автономній онімійній підсистемі, що функціонує в літературно-художніх текстах, притаманні такі риси: "свій" об'єкт номінації, вторинність, суб'єктивність та особлива стилістична навантаженість, оскільки антропонімія художнього твору ніколи не буває дзеркальним відображенням власних особових назв, які вживаються в реальності, а його проекцією, що проходить через призму творчості автора і залежить від його світогляду та естетичних уподобань.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні текстотвірної ролі найменувань персонажів у творах Оксани Забужко ("Сестро, сестро", "Дівчатка", "Казка про калинову сопілку"), які становлять най-

вагомішу для художнього тексту групу власних назв, що типізують обстановку, встановлюючи зв'язок з дією твору, його настановою, концепцією.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Олесь Гончар щодо мотивів присвоєння імен персонажам пише: “Спершу формується образ героя, а тоді вже автор надає йому психологічно відповідне ім'я (а не навпаки). Яке ім'я підібрати персонажеві – цьому завжди надаю значення” [1, 22]. Напевно, більшість із письменників підтвердять вмотивованість вибору імен персонажам як повноцінним діючим особам художнього світу. Однак О. Забужко не ставить за мету, щоб усі чи переважна більшість найменувань персонажів були тісно пов'язані з характерними особливостями їх вдачі, щоб читач вловлював прямолінійний зв'язок чи відчутний натяк на характер героя. Значну увагу вона приділяє формі або варіантам імен персонажів як особливому стилістичному та емоційно-експресивному засобу.

Збірка повістей та оповідань О. Забужко “Сестро, сестро” (Київ, 2003 рік) відкривається одноіменним твором, у якому передано невимовний жаль за “ненародженою сестрою”, “жагуча спрага роду”, а відтак спротив тоталітарному режимові з його дегуманізацією і насильством. За словами Я. Голобородька, “Сестро, сестро” – це психологічний натюрморт, заснований на автобіографії свідомості та біографії суспільних реалій, своєю провідною тональністю цілком характерний для української літератури помежів'я 80–90-х рр. ХХ ст. з наснаженою критикою вітчизняної тоталітарної історії. У цьому творі, написаному у вигляді асоціативних відчуттів, рефлексій, спогадів, відтінюються контури недавнього тоталітарного минулого – малюнки обшуку, психічних зривів, моральних потрясінь на тлі рельєфно окресленої спочатку дитячої, а згодом сформованої жіночої свідомості, яка тонко фіксує, мислить, проводить паралелі, узагальнює” [2, 19].

Через трагедію ненародженого та невігодованого материнським молоком дитяти письменниця передає трагедію усієї української нації. Вона зазначає, що “раби не повинні родити дітей” [3, 162], і це звучить як вирок нації, яка приречена на страждання, на придушення своєї спраги до продовження роду, який опинився на межі виродження. Нездійсненні надії та сподівання на свободу, загублені мрії про відродження стають абортіваним дитям нації, адже інфікована страхом нація втрачає право на буття: “Прости, моє маленьке, моє золотко, моя доцю чи синоцю, – мама не сміє вигодувати тебе своїм страхом” [4, 30]. О. Забужко зуміла психологічно-тонко відтворити увесь трагізм радянської доби, ту гнітючу атмосферу, в якій сім'ї змушені були будувати своє щастя.

Повість “Сестро, сестро” не має розгорненого сюжету, адже більшою мірою складається із спогадів та емоцій, тому й антропонімний простір кількісно незначний; тут фігурує чотири антропоетоніми, ужиті 33 рази. Прозовий твір вимагає багаторазового повторення імен персонажів протягом сюжету, оскільки на них лягає вагоме функціональне навантаження.

Усі герої мають прості, звичні імена та їх варіанти, які взяті з реального антропонімікону і відповідають жанровій своєрідності твору й індивідуальним стильовим особливостям письменниці. Імена персонажів *Наталя, Антон, Іванка, Дарка* представлено у народно-розмовних варіантах і лише антропонім *Іванка* іноді вживається в офіційній формі *Іванна*. Для називання персонажів авторка вживає лише одночленну форму (ім'я), дво- і тричленні форми у тексті відсутні, оскільки персонажі досить узагальнені, і події та ситуації, які змальовуються, типові для окресленого хронотопу і стосуються всієї української нації.

Наталя – одна з головних героїнь, її ім'я не містить синонімічних варіантів і вживається у творі 12 разів. У перекладі з латинської Наталя означає “належна до дня народження, народжена”, що є символічним і показовим відповідно до контексту; створюються ніби антономічні пари: “*народжена Наталя-мати*” і “*ненароджена дочка*”. Авторка не випадково обрала це ім'я, врахувавши суть образу. У творі немає жодної зовнішньої характеристики Наталі, але образ її вимальовується у читача, до речі, більше внутрішній, ніж зовнішній, саме завдяки опису авторкою її внутрішнього стану (біль, страждання, а також сні): “...з темряви маленька, місячно-бліда дівчинка беззучно тягла до *Наталі* потопельні руки, пальці – якісь дивно довгі, недитячі, плакучі й ворушкі...” і “*Отут Наталю й оперіщило тим сипким, провальним жахом, за яким уже нічого немає, – власний одчайдушний крик вихопив її зі сну*” [4, 30–31].

Чоловік Наталі іменованій авторкою *Антоном* (вживається п'ять разів). Антропонімні варіанти *Антін, Антось*, яскраво відображаючи традицію народно-побутового мовлення, допомагають

письменниці вималювати образ змученого, пошматованого життям чоловіка, який, як гадає Наталя, своєю смертю “відкупив” життя дочці Дарці: “*Два життя склалося на те, щоби повністю відкупити твоє власне*” [4, 34]. В основному цей та інші літературно-художні антропоніми виконують номінативну функцію і позбавлені будь-яких конотацій. Та попри це денотат працює на загальний ідейний та емоційний зміст твору.

Ім’я головної героїні – *Дарця* – вживане авторкою у творі 6 разів, паралельно функціонують назви *Дарка* і *Даруся*. Власна особова назва “ненародженої сестри” представлена синонімічним рядом *Іванна, Іванка, сестричка Іванка; дівчинка-пуголовок, сестра*, який містить лексеми прямого найменування і відповідні апелятиви з іменем і без нього, що дозволяють залежно від ситуацій оцінити ставлення персонажів: “...*ти розповіла новим однокласникам, що маєш сестричку Іванку, яка ще не ходить до школи...*” [4, 25]; так вигадувала маленька Дарця, яка марила меншою сестричкою та якої так і не дочекалась. Власне, “...*дівчинка-пуголовок, чоласта, як усі в роду...*” радше була “*клубочком страху*” в “*пошуках притульного сховку*”, який не мав права на існування в цьому світі. Цей образ ніби втілює широку картину соціальних умов існування і психологічних настроїв описаного хронотопу.

У структуру оповіді вводиться персонаж, який має апелятивну номінацію – *кагебіст*, але виконує в межах цього художнього тексту функцію контекстуального антропоніма. Цей персонаж та йому подібні “істоти” навіть не заслуговують на ім’я, з великим презирством змальовує їх авторка: “...*напочатку ж були тільки спини, сірі спини, що їх жодним чином не обходило твоє існування...*” [4, 28]. Маленькій Дарці навіть улюблені книжки “*більше не смакували*” після того, як кагебіст переглянув їх.

Повість “Дівчатка”, що є продовженням оповіді “Сестро, сестро”, також написана у формі спогадів-спалахів головної героїні *Дарки*, ім’я якої О. Забужко свідомо не змінювала. Як і в першому творі, в “Дівчатках” взаємодіють два просторово-часові виміри – шкільний (підлітковий) і дорослий (сформований). Це розповідь про дружбу-любов шкільних подруг *Дарки* і *Ленці*: “*Ленця не прийшла ззовні – вона розвинулася зсередини Дарки, як її власний орган. Як дочасно приспаний ген спадкової хвороби*” [4, 42]; “*Дорога Ленцю, моя кохана золотонога дівчинко, моя безпутна сестричко...*” [4, 60]. Віднайдення незреалізованого сестринства в повісті продовжує низку трагедій національного буття жінки. Щодо художньої манери твору, то Я. Голобородько зазначає: “*Історії Олени Скальковської, що переростають в інтимну й духовну драму-трагедію особистості, випромінюють насичену фоніку правдиво життєвих і суперечливих колізій*” [2, 19–20].

У словесній палітрі твору особливе місце посідають власні імена персонажів, які реалізуються у 16 антропонімах і представлені такими моделями:

- 1) ім’я-гіпокористика та прізвище: *Міша Хазін, Сашко Бегеря*;
- 2) прізвище та зменшено-пестливе ім’я: *Маринка Вайсберг, Римочка Браверман*;
- 3) вуличне ім’я та прізвище: *Вовка Лясота*;
- 4) імена офіційні: *Алла, Олена, Маріна* (в російському звучанні);
- 5) імена-гіпокористики: *Лена, Дарка*;
- 6) імена із зменшено-пестливим значенням: *Леночка, Ленця, Ленюся, Маринка, Римочка, Вадік, Дарусенька*;
- 7) назва особи за професією чи родом заняття та ім’я: “*псевдо-психіатр, він же Вовка Лясота*”;
- 8) прізвища: *Скальковська, Хазін, Лясота, Артемчук, Крайчин, Солтис*;
- 9) клички: *Бакс, Браверман-старший*;
- 10) ім’я та ініціали: *Ігор М.*;
- 11) апелятивна назва з присвійним відіменним прикметником: *Дарчина мама*.

Найуживаніша серед них одночленна модель (повна офіційна форма імені або його народно-розмовні варіанти, прізвище або прізвисько): *Вадік, Алла, Лена, Ленця, Леночка, Ленка, Дарка, Даруся, Римочка, Маріна, Маринка, Крайчин, Солтис, Артемчук, Хазін* та ін., а трикомпонентна форма (прізвище, ім’я та ім’я по батькові) відсутня. Функціонування у творі повних імен та їх варіантів регламентується соціальними, віковими, ситуативними та експресивними параметрами.

Значна кількість семантичних груп власних особових назв пояснюється, на нашу думку, можливостями української мови називати людину за різних обставин. Залежно від комунікативної ситуації

персонажі вживають одно- або двочленні антропонімні формули. Наприклад: “...*Оле́ня* – від *Оле́на*: казати *Лена*, *Ленка* чи *Леночка*, як казали всі, *Дарці* не повертався язик: *Лена* – це *Ленка-пенка*, й нічого більше...” [4, 37], і ось як називають цю ж героїню після гучного скандалу: “*Ти бачила у Скальковської (Ленця* одразу перетворилася на *Скальковську*, такою потім і зоставалась) *значок з американським прапором?*” [4, 51]. Інших же персонажів називають на ім'я і прізвище, що характерно для учнів: “...нацькований *Даркою* гурт однокласників, включно, до речі, з рудим *Мішею Хазіним* і *Маринкою Вайсберг*, прогнав її від школи”; так само називають цих же персонажів і в дорослому віці: “...говорить невеличка повнява брюнетка з темними, мошком, вусиками, що виявилась *Маринкою Вайсберг...*” [4, 61]. Антропоніми чужомовного походження (*Вайсберг*, *Браверман*) засвідчують національну належність персонажів.

Вживання тієї чи іншої антропонімної моделі залежить не лише від певних ситуацій чи соціального статусу, а й від ставлення до персонажа. Так, наприклад, одну з однокласниць учні називають повним ім'ям: “...один раз “*жирона*” *Алла*, та сама, з першої парти, зробила таке трохи не в четвертому, коли її викликано до дошки...” [4, 42], однак тут відчувається негативна конотація, оскільки саме ім'я супроводжується негативною характеристикою “*жирона*”. Отже, вживання повного імені не завжди є свідченням вияву поваги.

Другорядних персонажів автор не називає іменами. Вони мають лише описові апелятивні назви: *Дарчина мама*, *муж*.

Щодо словотвірних варіантів імен, то найуживаніші письменницею назви зі зменшувально-пестливими або згрубілими суфіксами: *Сашко*, *Дарка*, *Маринка*, *Римочка*, *Ленка*, *Леночка*. За нашими спостереженнями, ці імена (окремі з них передають російське звучання) типові для українців, а тому вдало передають колорит та особливості українського антропонімікону. Широковживаний суфікс *-ка* не має найменшого негативного відтінку, оскільки відображає типову українську побутову форму іменування, більш характерну для жіночого іменника.

Антропонімний синонімічний ряд однієї з героїнь твору представлений такими номінативними одиницями: *Олена*, *Ленка*, *Лена*, *Леночка*, *Ленка-пенка*, *Ленця*, *Леник-Оленятко*, *Ленюся* (у звертанні – *Ленюсю*), *Скальковська*, *Ленця-Скальковська*, *Ленця-Оленятко*, але перевага у спілкуванні надається імені *Ленця* (вживається 65 разів). Для іншої письменниці обрала імена-назви *Маринка*, *Маринка Вайсберг*, *дурепа Маринка*. Вживання того чи іншого антропоніма відображає різне ставлення до персонажа залежно від ситуацій. Важливу роль при цьому відіграє й мовлення – складовий характеризуючий компонент цілісного образу героїні, який викликає негативне ставлення з боку читача.

Синонімічний ряд головної героїні, яку називають лише на ім'я, містить форми *Дарка*, *Дарусенька*, *Дарця* та ім'я-звертання *Дар*, найуживаніша – *Дарка* (96 разів). Одного з персонажів іменують так: *Вовка Лясота*, *псевдо-психіатр Вовка Лясота*, *Лясота*, *Бакс*. Синонімічні ряди *Міша Хазін*, *Хазін*; *Римочка Браверман*, *Римочка* також відображають традицію розмовно-побутового мовлення. Хоча ім'я *Римочка* має лише демінутивну форму, та сприймається в тексті переважно негативно.

“Казка про калинову сопілку” – заключна частина своєрідної трилогії про велику драму сестринства, трагедію роду. Авторка використовує традиційний фольклорний сюжет, аби розірвати його зсередини й прочитати цілковито на “жіночий лад”. Письменниця відтворює “жіночу” історію Каїна та Авеля. “Однак, як зауважує О. Забужко в одному з інтерв'ю, це історія не про сестровбивство, “казка ж не пояснює, чому відбулося вбивство, тільки як убійницю викриває неживий предмет, сопілка” [5, 19]. Авторка у своєму творі вдається до переосмислення ще одного відомого сюжету – народної казки про дідову дочку та бабину дочку, відтворює міжсестринський конфлікт і постійну любов-ненависть між сестрами, що закладено в українській ментальності та зафіксовано фольклором.

О. Забужко з великою відповідальністю, виважено добирає імена своїм персонажам, що традиційні для українців і типові для сільського середовища. Антропоніми повісті увиразнюють і поглиблюють художні образи, розкривають характерні особливості персонажів і загалом працюють на художнє ціле. Загалом у творі фігурує 10 власних особових назв, серед них найуживаніша однокомпонентна модель – повна форма імені або його народно-розмовні варіанти: *Оленка*, *Ганнуся*, *Василь*, *Марія*, *Маркіян*, *Одарка*, *Дмитро* та ін.

У повісті-притчі антропоніми представлено такими семантичними групами:

- 1) прізвище та повне ім'я: *Дмитро Маркіянчук*;
- 2) імена офіційні: *Дмитро, Василь, Маркіян, Іван, Марія*;
- 3) імена зі зменшено-пестливим значенням: *Оленка, Ганнуся, Дмитрик*;
- 4) народна форма імені: *Одарка*;
- 5) назви родин: *Маркіяни*;
- 6) андроніми (жіночі імена, утворені від прізвища, прізвиська або імені чоловіка): *Маркіяниха, Максимиха*;

7) апелятивні назви: *батько Марійн, дід, батько; баба-прочанка, прочанка, паніматка, тіточка, ця баба, паньматуся, гостя-прочанка; пані, сотничиха, чума, біла пані; чумачина, чумақ, молоденький чорнявий чумақ; панотець, панотче, панотченьку; найдосконаліший чоловік, чоловік, змій, князь* та ін. Усі вони називають безіменних персонажів оповіді і допомагають створити цілісну картину зображуваного.

У художньому тексті переважає одночленна форма іменування, і тільки одного героя називають на ім'я і прізвище або на ім'я та прізвисько – *Дмитро Маркіянчук, Маркіянів Дмитро*. Інколи авторка вдається до варіативності вживання власного імені як способу вияву конотації і для підсилення рис образності персонажа: *Ганна-панна, Ганнуся, мамина дочка, бабина дочка, старша, сестра; Оленка, мізиночка Оленка, молодша, менша, батькова дочка, сестричка, дідова дочка, дідова*, а також *змійочка-Оленка, “мала змійочка-баби-яги-внучка”*, як називала її сестра. Ці назви дозволяють залежно від ситуації оцінити ставлення до героїнь інших персонажів твору.

Заслуговує на увагу словотвірний ряд *Маркіян – Маркіяни – Маркіяниха – Маркіяненко*, який вживається у повісті для найменування членів однієї сім'ї. Власні особові назви дружини і сина утворено від імені чоловіка за звичними моделями, які характерні для українського села.

За нашими спостереженнями, літературний персонаж може мати кілька іменувань (*Маркіянів Дмитро, Дмитро, Маркіянчук, Дмитро Маркіянчук, Маркіянів син, Дмитрик, Маркіяненко, батьків син Дмитро*) або лише одне (*Марія*, у звертанні – *Марійо*, у тексті має апелятивні відповідники *жінка добра, жінка*).

Висновок. Активно включаючись у канву оповіді, власні імена персонажів наповнюють текст певним змістом і сприяють більш точному й образному втіленню художнього задуму. Вживання антропонімних синонімічних рядів використано О. Забужко як особливий емоційно-експресивний засіб.

Література

1. Белей Л. Критерії та принципи номінації в українській літературно-художній антропонімії кінця XVIII–XX ст. / Л. Белей // Українська ономастика : матеріали наук. семінару, присвяч. 90-річчю К. К. Цілуйка. – К., 1998. – С. 21–24.
2. Голобородько Я. Психологічні натюрморти О. Забужко (Про збірку “Сестро, сестро”) / Я. Голобородько // Українська мова та література. – 2005. – № 15 (415). – С. 19–20.
3. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу : роман / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2003. – 176 с.
4. Забужко О. Сестро, сестро : повісті та оповідання / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2003. – 240 с.
5. Стус Д. О. Забужко: “В українській культурі не було місця для осмислення екзистенційного досвіду жінки...” / Д. Стус // Дзеркало тижня. – 2003. – 1 лют. – С. 3.

Статтю подано до редколегії
16.12.2010 р.